

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТА САМОРОЗВИТКУ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ У ВНЗ

У статті визначено педагогічні умови формування у студентів ВНЗ здатності до розвитку та саморозвитку у процесі їхньої професійної підготовки.

Ключові слова: здатність студента до розвитку та саморозвитку, особистісний, діяльнісний, діалогічний підходи у процесі навчання.

В статье представлены педагогические условия формирования у студентов ВУЗов способности к развитию и саморазвитию в процессе их профессиональной подготовки.

Ключевые слова: способность студента к развитию и саморазвитию, личностный, деятельностный, диалогический подходы в процессе обучения.

In the article the pedagogical conditions of forming the abilities to development and self-development of students during their professional training are considered.

Key words: abilities of students to development and self-development, personal, act and dialogical approach in the process of study.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими завданнями. На сучасному етапі розвитку вищої освіти особлива увага приділяється формуванню особистості як найвищої соціальної цінності. Тому концепція Національної доктрини розвитку освіти в Україні та інші державні нормативні документи передбачають формування особистості з високим інтелектуальним потенціалом, здатної до розвитку та саморозвитку, щоб вчитися і працювати в умовах постійного розширення інформаційного простору на основі комп'ютеризації. Тобто перехід до нової особистісної парадигми у межах вищої освіти, підготовлений розвитком педагогічної думки в Україні та за її кордонами, передбачає безпосереднє входження студентів до складного процесу соціальної, професійної (педагогічної) та особистісної самореалізації.

Аналіз наукових досліджень, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Значущість саморозвитку особистості обґрунтовували такі філософи, як Аристотель, Гесіод, Платон, Демокрит, І. Кант, Г. Сковорода, Ф. Шеллінг, П. Юркевич; педагоги Я. Коменський, Ж.-Ж. Руссо, А. Дістервег, К. Ушинський, С. Русова, П. Каптерев та ін. На теоретико-методологічному рівні проблема саморозвитку особистості знайшла своє висвітлення у працях вітчизняних (І. Бех, О. Газман, Г. Звенигородська, В. Зінченко, О. Киричук, Б. Кобзар, Л. Кулікова) та зарубіжних (Р. Бернс, А. Маслоу, К. Роджерс) дослідників. Психологічні аспек-

ти саморозвитку особистості аналізували науковці Н. Бітянова, С. Максименко, Г. Цукерман та ін.

У контексті дослідження особливий інтерес становлять дисертаційні роботи останніх років. Так, Г. Медяник розглядав педагогічні технології творчого саморозвитку студентів у процесі педагогічної практики, Л. Редько – соціально-освітню модель педколеджа як середовище саморозвитку особистості, А. Росстальной – гуманітарно-педагогічну модель коледжу як середовище розвитку та саморозвитку майбутніх педагогів, І. Федотова – формування потреби майбутніх педагогів у творчому саморозвитку, І. Шаршов – педагогічні умови професійно-творчого саморозвитку особистості студента тощо.

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури з проблем дослідження, вивчення й узагальнення власного досвіду роботи та досвіду зрілих викладачів вищої школи свідчать, що в умовах розбудови національної системи вищої освіти зростає актуальність проблеми формування у студентів ВНЗ стійкого прагнення до розвитку, саморозвитку, самовдосконалення, самореалізації тощо. Разом з тим, відсутність чітко розроблених методичних рекомендацій, психолого-педагогічних умов, конкретних програм та спеціальних методик формування у студентів ВНЗ здатності до розвитку та саморозвитку не дозволяє забезпечити належний рівень її сформованості.

Формулювання цілей статті. Метою нашої статті є визначення педагогічних умов формування у студентів ВНЗ здатності до розвитку та саморозвитку у процесі їх професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Філософський словник подає визначення умови: «Умова – це філософська категорія, що виражає відношення предмета до оточуючих його явищ, без яких він існувати не може. Сам предмет виступає як щось зумовлене, а умови – як зовнішнє до нього розмаїття об'єктивного світу... Вони складають те середовище, обстановку, в яких явище або процес виникають, існують та розвиваються» [5, с. 259]. Виходячи з філософського визначення умови, під педагогічними умовами ми розуміємо обстановку чи середовище, в якому відбувається або стає можливим будь-який процес. Таким чином, педагогічні умови можуть розглядатися як необхідні обставини, які зумовлюють і сприяють його розвитку, рухові у бажаному напрямку. Розробка та впровадження у практику вищої школи педагогічних умов та засобів дозволяє отримати максимальний педагогічний ефект разом з найменшими витратами матеріальних засобів та зусиль. З цих позицій під педагогічними умовами ми розуміємо сукупність зовнішніх педагогічних обставин навчального процесу, спрямованих на створення середовища для реалізації процесу успішного формування у студентів ВНЗ здатності до розвитку та саморозвитку у процесі їх професійної підготовки.

У процесі дослідження було обґрунтовано педагогічні умови, які повинні забезпечити найефективніше формування у студентів прагнення до розвитку та саморозвитку і розвитку, а саме:

1. Позитивна мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів.
2. Використання особистісного, діяльнісного та діалогічного підходів у процесі професійної підготовки студентів.
3. Забезпечення комфортного психологічного мікроклімату на заняттях.

Розглянемо докладніше кожен з представлених умов. Поняття «мотивація» у науковій літературі визначається як процес, в результаті якого певна діяльність набуває для особистості особливого значення, забезпечує стійкість інтересу до неї і перетворює зовнішні задані цілі його діяльності у внутрішні потреби особистості. Необхідно зазначити, що обов'язкова умова досягнення успіху в діяльності незалежно від загального і розумового потенціалу людини полягає у позитивній мотивації, у глибокій та активній зацікавленості, у прагненні досягнути мету.

Значущість цієї умови достатньо повно обґрунтовано у працях А. Маркової, Т. Матіс, А. Орлової [4]. Відповідно до їх поглядів, формування мотивації – важливий аспект процесу виховання мотиваційної сфери цілісної особистості людини. Доведено, що формування мотивів навчання припускає створення умов для появи внутрішніх спонук (мотивів, цілей, емоцій) до навчання, усвідомлення їх особистістю. Завдання викладача полягає у стимулюванні розвитку мотиваційної сфери студентів системою психологічно продуманих прийомів. Аналіз сучасної науково-методичної літератури дозволив виділити загальні умови формування навчальної мотивації студентів: підтримка прагнення до саморозвитку й самовдосконалення; виховання відповідального ставлення до навчання; збагачення змісту навчання особистісно зорієнтованим матеріалом; опора на попередній досвід; залучення студента у різні види діяльності на занятті, взаємини співробітництва у системах «студент – студент», «студент – група студентів», «викладач – студент», «викладач – група студентів»; ситуації суперечки, дискусії, проблемні та творчі завдання на занятті; удосконалення способів здобування знань, формування культури розумової праці тощо.

Не менш важливим є застосування на лекційних, практичних, лабораторних, індивідуальних заняттях зі студентами особистісного, діяльнісного та діалогічного підходів у процесі їх професійної підготовки. У сучасних довідниках слово «підхід» розкривається як сукупність прийомів, способів (у впливі на будь-кого, будь-чого, у вивченні чого-небудь, у веденні справи).

Ми поділяємо наукові погляди І. А. Зимньої [1], яка виокремлює такі ознаки особистісно-орієнтованого підходу у навчанні: організація суб'єкт-суб'єктної взаємодії, створення умов для самореалізації, активізація суб'єктів освіти, забезпечення єдності зовнішніх і внутрішніх мотивів того, хто навчається, одержання задоволення від вирішення поставлених завдань у співробі-

тництві з іншими, забезпечення умов для самооцінки, саморегуляції, самоактуалізації, перенесення акценту педагога на позицію фасилітатора.

Треба звернути увагу на твердження, що «особистісний підхід» не означає, що від дорівнює врахуванню індивідуально-психологічних особливостей і скрізь, де є врахування останніх, має своє місце особистісний підхід. Особистісний підхід виступає як підхід до людини, з розумінням її як системи, що визначає усі інші психічні явища. Особистісний підхід передбачає те, що незалежно від будь-яких особливостей педагог вбачає у кожному унікальну особистість. Разом з тим, він послідовно домагається того, щоб кожний вихованець у собі вбачав особистість, вважав себе такою. І, нарешті, педагог прагне того, щоб кожен вихованець бачив особистість у кожній оточуючій його людині.

А. М. Алексєєв і В. В. Серіков характеризують особистісний підхід у сучасній освіті через «особистісні функції», де серед колізійної, рефлексивної, смислостворюючої, орієнтуючої, творчо-перетворюючої самореалізуюча займає досить визначне місце.

У характеристиці особистісного підходу в межах освіти деякі вчені виділяють серед головних його ознак головну мету як розвиток особистості в її автономності, самостійності, відповідальності, сталості духовного світу, рефлексії, провідні мотиви освіти, де цінностями стає саморозвиток і самореалізація усіх суб'єктів навчання у формуванні компетентності особистості, що досягається включенням в навчальний процес її суб'єктного досвіду, формуванням знань, умінь та навичок тощо.

Особистісний підхід такі вчені, як А. Алексєєв, І. Бех, Є. Бондарєвська, В. Давидов, С. Кульневич, А. Мудрик, В. Серіков, В. Сластьонін та ін. насамперед розуміють як синтез напрямів педагогічної діяльності навколо її головної мети – особистості, як пояснювальний принцип, що розкриває механізм особистісних новоутворень; принцип свободи особистості в освітньому процесі (вибір пріоритетів, освітніх шляхів, формування власного, особистісного досвіду); опору на відповідні особистісні якості: основні потреби, направленість особистості, ціннісні орієнтації, життєві плани, настанови, домінуючі мотиви діяльності тощо; побудова особистісного підходу розглядається як цілісний педагогічний процес у єдності своїх елементів, зі специфічними цілями, змістами, технологію.

Як показують роботи вчених, основні принципи реалізації особистісного підходу, передбачають постійне вивчення та знання індивідуальних особливостей студента, його поглядів, інтересів, звичок тощо; діагностування та моніторинг рівня формування цих особистісних якостей; оперативну зміну тактики взаємодії викладача і студента залежно від обставин, що склалися; створення умов для самовиховання та саморозвитку особистості студента; розвиток самостійності, ініціативи, результативності діяльності.

В останні десятиріччя у роботах науковців зустрічається поняття «особистісно-діяльнісний підхід» до пізнання та формування особистості.

реалізація якого передбачає моделювання у процесі професійного навчання такої структури педагогічної діяльності, яка б забезпечувала пріоритет особистості над усією освітньою діяльністю. У відповідності з цим, освітня діяльність у процесі підготовки не формує особистість педагога, а сприяє розвитку схильностей, спрямованості, професійного досвіду, індивідуально-психологічних особливостей. Особистісно-діяльнісний підхід вимагає рефлексійного управління міжособистісною взаємодією, тобто метою взаємодії викладача та студента є розвиток потреби і здатності до самоуправління, саморегуляції, самоорганізації, самоконтролю навчальної діяльності.

У нашому дослідженні підґрунтям особистісного і діяльнісного підходів є той факт, що становлення та розвиток особистості відбувається у різноманітних видах діяльності. Реалізація цих підходів передбачає моделювання структури навчальної, практично-педагогічної, проєктивно-педагогічної та наукової діяльності студентів, спрямованої на особистісний розвиток особистості як «автора діяльності». Дефініція «автор діяльності» об'єднує поняття «суб'єкт діяльності» і «розвиток власної особистості». У цьому підході повинні бути закладені умови для самоздійснення, самоактуалізації, самореалізації студентів, тим самим забезпечуючи спрямування їх педагогічної діяльності на становлення особистості учня.

Не можна не погодитися із науковими поглядами В. І. Лозової [3], яка підкреслює діалектичну єдність особистісного і діяльнісного підходів у педагогіці. Якщо особистісний підхід вимагає визнання особистості як продукту соціально-культурного розвитку, носія культури, її унікальності, інтелектуальної та моральної свободи, права на повагу, що передбачає опору на природний процес саморозвитку здібностей, самовизначення, самореалізацію, самоутвердження, створення для цього відповідних умов, то діяльнісний підхід спрямований на таку організацію суб'єкта, в якій би він був активним у пізнанні, праці, спілкуванні, своєму особистісному розвитку. В. І. Лозова справедливо стверджує, що у педагогічній науці все частіше вживається поняття «особистісно-діяльнісний підхід», де особистісний і діяльнісний аспекти утворюють нерозривну, єдину інтеграцію, спрямовану на саморух, самозростання і в заключному результаті на самореалізацію своїх можливостей особистості [3].

Загальним у особистісному та діяльнісному підходах є створення умов для розвитку і саморозвитку особистості людини, реалізація педагогом відповідальної позиції за результати освітнього процесу, побудова відповідних до рівня розвитку студентів видів діяльності на основі діалогу та співробітництва. Крім того, це загальний спосіб педагогічної діяльності, спрямований на інтенсифікацію особистісно-професійної сфери у спільній діяльності педагога і студента через самопізнання, самоорганізацію, самопобудову, самозміну, самоздійснення, через взаємодію і взаємовплив суб'єкт-суб'єктних відносин.

Особистісно-діяльнісний підхід у підготовці студентів університету до професійної діяльності передбачає взаємну обумовленість становлення діяльності і особистості у педагогічному процесі через його особистісний і діяльнісний аспекти.

Необхідно відмітити, що не менш важливого значення набуває реалізація діалогічного підходу як основи ефективної співпраці на занятті, оскільки це дозволяє кожному студенту проявляти властиву йому від природи активність, самостійно робити наукові відкриття, переживати радість від пізнавальної діяльності, спілкування. За справедливим твердженням Л. В. Кондрашової [2], потенційні можливості і здібності людини проявляються тільки у процесі взаємовідносин з іншими людьми, які реалізуються переважно у формі діалогу. Основною ознакою діалогічного підходу у навчанні є відсутність інформації про об'єкт пізнання, креативні ситуації, тобто навмисно створені умови, що стимулюють проектування освітнього продукту, рефлексію щодо власних пізнавальних дій в евристичному процесі [2, с. 13-14].

Більшість науковців розглядають спілкування як пізнання його учасниками один одного, саморегуляцію їх вчинків з урахуванням одержаної інформації. Викладач вищої школи повинен створювати на заняттях ситуації психологічної єдності, забезпечувати можливість самовираження особистості студента. Не менш важливо уміти поставити привабливе творче завдання, у процесі виконання якого обидві сторони спільно міркують, роздумують, роблять висновки тощо.

Одна із найважливіших вимог до ефективної організації навчальної роботи пов'язана зі створенням на заняттях позитивної емоційно-моральної, довірливої атмосфери та ситуації успіху. Значення цієї умови обґрунтовується у багатьох сучасних дослідженнях, в яких емоційна атмосфера, сприятлива для розвитку особистості студента, розглядається як умова успішної навчально-пізнавальної, науково-дослідницької діяльності. Емоційна атмосфера визначається настроєм, увагою педагога до студентів, розумінням психологічного стану учасників спілкування. Ми вважаємо, що нездоровий «психологічний клімат», який веде до конфліктних ситуацій, викликає і закріплює негативні емоції, значно знижує ефективність навчальної роботи, зокрема, гальмує формування стійкого прагнення до розвитку та саморозвитку у студентів. Встановлено, що для успішної реалізації вищезазначених положень необхідно створювати у процесі навчальної роботи ситуацію успіху, яка є суб'єктивним психічним станом задоволення, наслідком фізичного або морального напруження виконавця справи. З педагогічної точки зору ситуацію успіху ми розуміємо як цілеспрямоване, організоване поєднання умов, за яких створюється можливість досягти значних результатів у діяльності як одного студента, так і колективу. У психологічній літературі успіх найчастіше визначається як переживання стану радості, задоволення від того, що результат, до якого осо-

бистість прямувала у своїй діяльності, або збігся з її очікуваннями, або перевершив їх.

Висновки та перспектива подальших досліджень. Таким чином, проведене дослідження дозволило визначити та обґрунтували педагогічні умови, за яких можливе успішне формування здатності до розвитку та саморозвитку студентів у процесі їх професійної підготовки. Серед них: позитивна мотивація навчально-пізнавальної діяльності студентів; використання особистісного, діяльнісного та діалогічного підходів у процесі їх професійної підготовки; забезпечення комфортного психологічного мікроклімату на заняттях тощо.

Наступний етап нашого дослідження у цьому напрямі буде присвячений практичній розробці конкретних програм та спеціальних методик формування у студентів ВНЗ здатності до розвитку та саморозвитку у процесі їх професійної підготовки.

Література

1. Зимняя И. А. Педагогическая психология: Учебник для вузов. – М.: Логос, 1999. – 384 с.
2. Кондрашова Л. В. Формуючий потенціал навчання // Радянська школа. – 2005. – № 8. – С. 13–14.
3. Лозова В. І. Стратегічні питання сучасної дидактики // Розвиток педагогічної і психологічної науки в Україні. – Харків: ОВС. – 2002. – С.96–97.
4. Маркова А. К., Матис Т. А., Орлов А. Б. Формирование мотивации учения: Кн. для учителя. – М.: Просвещение, 1990. – 192 с.
5. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1991. – 715 с.

Стаття надійшла до редакції 22.04.2011 р.